

Identiteetti-käsitteen kritiikki yhteiskunnan ja kulttuurin tutkimuksessa

Identiteetistä tuli merkittävä käsite 1950-luvulla, ja jo 1970-luvulla Robert Coles väitti sen olevan kliseistä kulunein (ks. Gleason 1983, 913). Siinä vaiheessa ilmiö oli kuitenkin alkuvaiheessa. 1980- ja 90-luvuilla identiteetistä tuli sosiologian ja kulttuurintutkimuksen maailmanlaajuinen muotikäsite, eikä 2000-luvulla tahti ole laantunut (Côté 2006, 3–4). Silti jo jonkin aikaa identiteetin käsite on ollut ylipyyhinnän alaisena, kuten Stuart Hall (1999) sanoo: olemme tietoisia käsitteen mahdottomuudesta, mutta emme voi lakata käyttämästä sitä. Sillä ei enää ehkä ole hyvä ajatella, mutta ilman sitä ei voi ajatella tiettyjä toimijuuteen ja politiikkaan liittyviä kysymyksiä lainkaan, väittää Hall (1999, 246). On kuitenkin kirjoittajia – he ovat tämän tekstin pääosassa – joiden mukaan identiteetti-käsite lähinnä peittää ongelmia tarjoamalla helppoja vastauksia. Osa heistä myös esittää sille vaihtoehtoja. Tästä identiteetin laajan käytön ja sen tunnustettujen ongelmien välisestä ristivedosta avautuu hyvä näkökulma itse käsitteeseen. Millaisia ovat identiteetin ongelmat ja miten ongelmia voitaisiin ratkaista?

Tässä katsauksessa keskityn muutamiin yhteiskunta- ja kulttuuritieteellisiin pohdintoihin, joissa identiteettiä pidetään ongelmallisena maailman jäsentämisen välineenä ja/tai joissa sille esitetään vaihtoehtoja. (Gleason 1983; Handler 1994; Hekman 2000; Brubaker & Cooper 2000; Malešević 2006). Inspiraation lähteenä toimivat myös kirjoittajat, jotka mieluummin virittävät käsitettä kuin luopuvat siitä (Hall 1999; Alasuutari 2007;

Rossi 2008; Sen 2009). Kirjoittajat edustavat monipuolisesti joskaan eivät kattavasti yhteiskuntaa käsitteleviä tieteitä, mutta ymmärtääkseni heidän kauttaan aukeaa hyvä näkökulma käsitteen ongelmiin ja sitä koskeviin pohdintoihin. Kirjoituksen tavoite on kartoittaa identiteetti-käsitettä kritisovaa keskustelua ja erilaisia positioita, joita keskusteluun osallistujat ovat ottaneet.

Idem et idem

Identiteetti on johdettu latinan sanasta *idem*, sama, verbistä *identificare* ja substantiivista *identitas*. Identiteetillä on samuuden lisäksi itseisyyttä (ipse), joka alkoi kehittyä modernin psykologian myötä 1800-luvun lopulla (Saukkonen 2005, 92). Ulottuvuus viittaa tietoisuuteen, tuntemuksiin ja käsitykseen omasta jatkuvuudesta sekä yksilöllisyydestä.

Identiteetti ilmestyi aluksi ranskaan, italiaan ja englantiin, ja levisi ranskan ja englannin kautta muihin kieliin (Klusáková & Ellis 2006). Sana esiintyi ranskassa ainakin vuodesta 1327 (tällöin *ydemtite* viittasi yhteiskunnalliseen tasa-arvoon), mutta vasta Valistusajana käyttö monipuolistui. Näin kävi myös englannissa, missä sanaa käytettiin ensi kerran vuonna 1570. Italiassa identiteetti oli matematiikan ja filosofian käytössä Renessanssin aikaan, ja 1800-luvulla siitä alettiin puhua Italian kansallisen yhdistymisen kontekstissa.

Identiteetti kotoutui myös muihin kieliin. Ludá Klusáková ja Steven Ellisin mukaan identiteetti ilmestyi esimerkiksi puolaan,

tsekkiiin, slovakiaan ja suomeen 1900-luvun varttuessa, mutta lisääntyi näissä kielissä vasta 1980- ja 90-luvuilla lähinnä journalismissa ja tieteessä. Arjen sanastoon identiteetti ei ainaakaan 2000-luvun alkaessa keskeisesti kuulunut mainituissa kielissä. (Klusáková & Ellis 2006, 11–13).

Identiteetti tarkoittaa *Oxford English Dictionaryn* (2011) mukaan henkilön tai olion samuutta kaikkina aikoina ja kaikissa tilanteissa: sitä, että henkilö tai olio on se itse, eikä jokin toinen; yksilöllisyyttä, persoonallisuutta. Lisäksi persoonallinen identiteetti tarkoittaa samana pysymistä kaikissa muuttuvissa elämänvaiheissa, persoonallisuuden jatkuvuutta. *Oxford English Dictionary* listaa identiteetille useita merkityksiä, mutta edellä mainittu poiminta on varmaankin edelleen näistä relevantein (vrt. Gleason 1983). Mainittakoon, että suomalainen *MOT Kielitoimiston sanakirja 2.0* ilmoittaa identiteetin tarkoittavan tätä: ”(omin) olemus, ominaislaatu, yksilöllisyys; henkilöys. *Kansallinen identiteetti. Menettää identiteettinsä.*” James D. Faeron (1999) kuitenkin muistuttaa, että sanakirjojen kanonisoiivat määritelmät laahaavat usein kielen päivittäiskäytön jäljessä.

Richard Handler (1994) kirjoittaa identiteetin viittaavan kolmeen seikkaan ihmistieteissä ja muussa päivittäiskäytössä: 1) yksilöllisiin ihmisiin, 2) kollektiiveihin ja ryhmiin, jotka ajatellaan yksilöllisiksi ja muista riippumattomiksi, 3) yksilön ja ryhmän suhteisiin, siihen kuinka yksilöt omaksuvat ryhmäpiirteitä osaksi persoonallista yksilöllisyyttään. Oppineet tavat viitata identiteettiin heijastelevat Handlerin mukaan arkiymmärrystä, jonka hän kärkeä näin: ryhmän tai yksilön identiteetti on se, mitä ryhmä tai yksilö todella on, ainutkertaisesti, itsestään ja itselleen, sisäisessä olemisessaan ja ilman viittausta ulkopuoleen. (emt., 28.) Vaikka Handlerin kärjistyksen ei kaikkien identiteettikeskusteluun istu, se on hyvä varoitus myös yhteiskuntatieteille. Handler muistuttaa, että esineellistymisen epistemologista ongelmaa ei helposti kukisteta, ja että identiteettiin tulisi suhtautua yhtä suurella varauksella kuin esimerkiksi kansan tai etnisyyden käsitteisiin (kansan ja etnisyyden ongelmista ks. Brubaker 2004).

Reitti ihmistieteisiin

Philip Gleasonin (1983) mukaan identiteetillä on ollut tekninen merkitys algebrassa ja logiikassa. Siniša Malešević (2006, 14–15) täsmentää, että matematiikan, logiikan ja filosofian identiteetti-käsite on yhtenäinen siten, että sillä on näissä kaikissa täsmällinen merkitys. Logiikassa identiteetti viittaa symmetriseen suhteeseen, jossa jokin on vain se itse. Analyttisessä filosofiassa puolestaan on kaksi peruskäsitystä, laadullinen (kaksi täysin samanlaista paitaa on identtisiä) ja objektin ainutlaatuisuuteen viittaava numeerinen identiteetti (erilaisista vaatteista huolimatta Peter Parker ja Hämähäkkimies ovat sama henkilö). Matematiikassa identiteetti taas viittaa Maleševićin mukaan kahdenlaiseen eroon, absoluuttiseen ja suhteelliseen. Absoluuttinen ero merkitsee, että olion olemus ei ole johdettavissa sen suhteesta ulkopuoleen: se on vain se itse, samanlainen itsensä kanssa. Suhteellisen eron mukaan olio on jotakin tiettyä, eli sillä on identiteetti, koska se on erilainen suhteessa ei-itseensä.

Identiteetti tuli yhteiskuntatieteisiin dualistisessa muodossa (Malešević 2006, 15), ja sana viittaa samanlaisuuteen tämän kanssa ja erillaisuuteen tuon kanssa. Perintökalulla on kuitenkin se ongelma – näin Malešević (emt., 16) katsoo – että kun muualla saatetaan tarkastella täsmällisiä objekteja, jotka eivät muuksi muutu, ei liikkuvia kohteita tutkivissa yhteiskuntatieteissä ole tällaista ylellisyyttä. Tutkimuskohteet ovat perustavasti erilaisia, mutta se ei ole estänyt yhteiskuntatieteitä omimasta identiteettiä.

Identiteetillä on silti myös edellistä ihmisläheisempi historia. Gleasonin (1983) mukaan identiteetti on yhdistetty historiallisesti filosofian mieli/ruumis-ongelmaan. Kun kristinuskon näkemys sielusta määritteli ihmisyyttä, itseys ja sen yhtenäisyys ja jatkuvuus eivät olleet tämänpuoleinen ongelma. Empiristit kytkivät yksilön yhtenäisyyden ja jatkuvuuden sielun sijasta ruumiiseen, kokemukseen ja aistihavaintoihin. Identiteetti oli heille tässä uudenlaista tietokäsitystä muovaavassa työssä aiempien kristillisten käsitysten epäilyn väline. Gleason mainitsee erityisesti kaksi kir-

joitusta, John Locken *Essay concerning human understanding* (1690) ja David Humen *Treatise on human nature* (1739).

Locken ja Humen vaikutus näkyy myös kirjoituksen alussa mainituissa sanakirjojen nykymuotoiluissa. Handler (1994) viittaa identiteetin yhteiskuntatieteellisistä juurista kirjoittaessaan Lockeen ja painottaa, että yhteys kertoo identiteetin kantavan erityisesti läntistä ajatusperinnettä. Ihmisyksilöstä lähtevässä perinteessä myös kollektiivisista identiteeteistä on alettu puhua kuin yksilöistä (emt., 31). Läntistä hegemonista käsitystä ei tulisi sokeasti soveltaa sellaisiin kulttuureihin, joille ajatus rajatusta, jatkuvasta, ainutkertaisesta ja tasalaatuisesta toimijasta on vieras, Handler muistuttaa.

Silti identiteetti välittää usein hegemonioita vastaan puhuvien äänen. Gleason (1983) kertoo, että yhdysvaltalaisessa kaunokirjallisuudessa sanaa identiteetti käytettiin esimerkiksi puhuttaessa itsensä kadottamisesta. Sana nousi aluksi Yhdysvalloissa esiin maahanmuuttoa käsittelevissä kirjoituksissa, vaikka silloinkin kirjailijat puhuivat luontevammin juurettömyydestä, muukalaisuudesta ja yksinäisyydestä. Vasta 1950-luvulla uskontoa Yhdysvalloissa käsittelevissä kirjoituksissa keskustelu kiertyi nimenomaan identiteetti-sanan ympärille Will Herbergin pohtiessa yksilön paikkaa yhteiskunnassa: niin sanottujen kolmannen polven maahanmuuttajien keskuudessa uskonto näytti tarjoavan vastauksen kysymykseen ”kuka olen?”. Identiteettiin kytkettiin sittemmin myös alueellisia, kansallisia ja rodullisia määreitä. Käsite löysi käyttönsä sodanjälkeisessä, nopeasti muuttuvassa pohjoisamerikkalaisessa yhteiskunnassa (Gleason 1983, 912–914).

1950-luvulla, jolloin sana oli jo eri lähteistä jollakin tapaa tuttu suurelle yleisölle ja jolloin kaikille yhteisiä kiintopisteitä oli harvassa, maahanmuuttaja ja psykologi Erik H. Erikson popularisoi termin ja ajatuksen identiteetikriisistä. Erikson pohti yksilön elinkaarren ja yhteisön suhdetta, ja tähän suhteeseen hän viittasi identiteetin käsitteellä. Erityisesti lapsuutta tutkineelle Eriksonille identiteetti oli monisyinen yksilön sisäisen maailman,

biologisen kasvun, välittömän ympäristön ja historiallisen tilanteen muuttuva kudelma (ks. Erikson 1962/1950). Hänen kehittelyissään identiteetti sai vahvoja vaikutteita Freudilta, joka on Eriksonin *Lapsuus ja yhteiskunta*-teoksen viitatuin teoreetikko. Identiteetti ei kuitenkaan tullut Eriksonin esittelemässä varsin haastavassa muodossa yleisen pohdinnan kohteeksi. Gleasonin (1983) mukaan Erikson sanoutui pian irti käsitteen saamista yksinkertaisemmista merkityksistä, mutta identiteetti oli jo löytänyt monenlaiset käyttäjänsä ja karannut heidän mukanaan.

Tarinoissa identiteetin periytymisestä yhteiskuntatieteisiin on painotettu kriittisesti käsitteen velkaa formaaleille tieteille, joihin yhteiskuntatieteet eivät ongelmitta rinnastu. Toisaalta identiteetillä on myös varhainen, jo empiristeistä alkava ja kirjallisuudessa kehittyvä suora yhteys kriittiseen yhteiskunnalliseen ajatteluun, joka 1950-luvulla kääntyi yksilön ja yhteiskunnan suhdetta koskeviksi ja aikalaisymmärrystä puhutteleviksi tutkimuskysymyksiksi. Identiteetti istahti myös sujuvasti siihen yhteiskuntatieteen perinteeseen, jonka varhaisia edustajia on George Herbert Mead. Yksilön ja yhteiskunnan interaktiivisen suhteen pohdinnassa *identity* on silti Meadille satunnainen apusana, joka vain muutamassa teoksen *Mind, self, and society* (1934) kohdassa vaikuttaisi ylipäättään viittaavan suoraan ihmisiin¹, mutta perinteen jatkajista Erwing Goffmanille (1963) identiteetti on jo osa keskeistä käsitteistöä.

Yhteiskunnallisia identiteettitarpeita

Identiteetin suosiolle on myös yhteiskunnallisia syitä, jotka kietoutuvat ihmistieteiden virtauksiin. Gleason (1983; ks. myös Brubaker & Cooper 2000, 2–4) löytää syyn identiteetin pohjoisamerikkalaiselle suosiolle toisen maailmansodan jälkeisen Yhdysvaltojen yhteiskunnallisesta murroksesta ja sosiaalitieteiden asemasta tässä historiallisessa tilanteessa, kun puhe yhdenmukaisuudesta ja sopeutumisesta kävi ongelmalliseksi. Käsitteen suosio joihtui osaltaan sen yhteydestä kansanluonnetta (national character) koskeviin pohdintoihin. Erikson toimi läheisessä yhteydessä tieteilijöi-

hin, jotka pohtivat ihmisryhmiä luonnehtivia erityispiirteitä. Ilmiön tutkimus oli menettänyt kiinnostavuutensa 1930-luvun rotuoppien seurauksena (Gleason 1983; Malešević 2006), mutta uudella tavalla kansanluonteen kautta esitettynä yksilön ja ryhmän suhde aukesi salonkikelpoisella tavalla.

Yhdysvaltain hallituksen kutsusta joukko opineita pohti 1940-luvulla kansanluonteen kautta, kuinka siviilien moraalia voitaisiin ylläpitää ja millainen propaganda purisi tehokaimmin viholliseen. Margaret Mead (1942) kirjoitti amerikkalaisista, Ruth Benedict (1946) japanilaisista. Sodan jälkeen UNESCO:n aloitteesta järjestetyssä tutkimuksessa pyrittiin kansanluonteen käsitteen kautta tutkimuksen keinoin vähentämään ”jännitteitä, jotka haittaavat kansainvälistä yhteisymmärrystä” (Gleason 1983, 924). Kansanluonteen takana seisoivat siten vahvoja instituutioita. Sodan aikana Erikson työskenteli läheisesti Meadin kanssa, ja kirjassaan *Lapsuus ja yhteiskunta* (1962/1950, 7) Erikson tunnustaa: ”Olisi mahdotonta esittää yksityiskohdittain kaikinpuolista kiitollisuudenvelkaani Meadille.” Eriksonin yksilön kehitystä kartoittava identiteettipohdinta syntyy siten suorassa yhteydessä sodan jälkeistä nationalismia rakentavaan, muun muassa antropologien käsitteellistämään yhteiskuntapohdintaan. Näissä yhteyksissä eri tieteellisten keskustelujen niveltäminen on lopulta hämmäntävään mutkatonta. Kulttuurin ja persoonallisuuden 1930-luvun tutkimusta kutsuttaisiin – näin Mead sanoi yksikantaan – 1960-luvulla kansanluonteen tutkimukseksi, ja edellä mainitussa kirjassaan Erikson (1962/1950, 269) lopulta muuttaa yhdessä lauseessa kansanluonteen kansalliseksi identiteetiksi – ”niin kuin sitä mieluummin nimittäisin”.

Sosiaaliteiteilijöiden sotapönnistysten seurauksena identiteetti alkoi kansanluonteen perillisenä viitata yksilön ja yhteisön väliseen problematiikkaan siten, että yhteisö/yhteiskunta määrittyi kansalliseksi ja kansallinen myös kysymykseksi kansojen suhteista. Kansallisen kehyksen kriisiytyessä identiteettiin kytkettiin aivan uudenlaisia etuliitteitä. Gleasonin (1983) mukaan maailmansotaa seuraavina vuosikymmeninä identiteettikeskustelun

tarve kasvoi, kun niin sanotuista kansallisista arvoista ei ollut kaikkien kansalaisten yhdistäjäksi. Yksilöiden hakiessa tapahtumien (kommunistivainot, poliittiset salamurhat) keskellä paikkaansa, aikaa leimasi massiivinen pohdinta yksilön ja yhteiskunnan suhteesta. Et-niset ja vähemmistöyhteisölliset samastumiset tulivat houkutteleviksi, kun amerikkalaisuus sellaisenaan ei tarjonnut kaikille samastumiskohdetta. Rogers Brubaker ja Frederick Cooper (2000, 3) täydentävät, että yksilöä korostava eetos, heikko vasemmisto ja luokkapoliittikan vierastaminen olivat tärkeitä syitä identiteetin puhuttelevuuteen Yhdysvalloissa. Kun jo kaunokirjallisuudessa tutuksi tullut identiteetti sitten ilmaantui psykologian ja sosiologian sanastoon niiden kultakautena, käsite ”vaikutti viittaavan johonkin syvempään, mystisempään, tärkeämpään” (Gleason 1983, 923). Identiteetti oli kaikilla, mutta nyt sen kriiseihin oli saatavilla parasta mahdollista apua.

Eurooppalaisesta perspektiivistä katsoen jugoslaavitaustainen sosiologi Malešević (2006) näkee, että vaikka keskustelu identiteetistä on mittavaa 1950- ja 1960-luvuilla, vasta 1980- ja 1990-luvuilla sille on tullut liki hegemoninen asema akateemisessa ja populaarissa keskustelussa. Syy tähän on Maleševićin mukaan kylmän sodan jälkeinen maailma, jossa identiteetti korvaa historiallisesti ja ideologisesti kolme eri käsitettä: rotu, kansanluonne, ja yhteiskunnallinen tietoisuus (social consciousness).

Rotu oli 1800-luvun ja 1900-luvun alun keskeinen ideologinen käsite, jolla koetettiin ymmärtää ihmisryhmien eroja ja samanlaisuutta. 1800- ja 1900-lukujen taitteessa rotu oli tieteellinen fakta, ja sen tieteellisen auran hävitti vasta natsi-Saksan tappio. Maleševićin mukaan sodan jälkeen etsittiin sopivaa käsitettä (vrt. Gleason 1983, edellä), jolla voitaisiin puhua ihmisryhmien eroista ja samalla erottautua natseista. Itäisessä Euroopassa ja lännen vasemmistointellektuellien parissa käsitteeksi löydettiin yhteiskunnallinen tietoisuus, kun sen sijaan keskusta- ja oikeistointellektuelit Euroopassa yhdessä pohjoisamerikkalaisten kanssa löysivät kansanluonteen, kuten Gleasonkin kertoo. ”Aivan kuten rotu, nämä

kaksi tarjosivat kylliksi joustavuutta kattaakseen monet erilaiset kulttuuristen, poliittisten ja fyysisten erojen prosessit ja muodot”, kirjoittaa Malešević (2006, 32).

Vasemmiston parissa idea yhteiskunnallisesta tietoisuudesta kytkeytyi luokkapoliittikkaan. Kun rodullinen yhtenäisyys ja rotutietoisuus nähtiin vaarallisina käsitteinä, proletariaatin yhtenäisyys ja luokkatietoisuus olivat hyväksyttäviä ja toivottavia ideoita Itä-Euroopassa ja osin lännessä. Luokkatietoisuus ja työläisten yhtenäisyys tuli herättää, saavuttaa ja säilyttää. Se selitettiin ja epäilemättä koettiin kinkin kansallistunnetta paremmaksi periaatteeksi sodanjälkeisessä vasemmistoajattelussa, sillä sodan syyt näyttivät olevan nationalismissa ja samalla voitiin ideologisesti alleviivata kylmän sodan rajalinjoja. Samaan tapaan Yhdysvalloissa kansanluonne korvasi rodun, kertoo Malešević (2006). Kuten Gleasonkin edellä esittää, kyseessä oli uusien versio yksilön ja yhteiskunnan suhdetta koskevasta keskustelusta, jossa yhteisöä edusti tällä kertaa kansallisvaltio. Käsitys etsi tiensä myös poliittiseen puheeseen. Esimerkiksi McCarthyn komitean epäamerikkalaisen toiminnan tutkinnassa kommunismia koettiin kitkeä kansanluonteen vastaisena.

Ideologisista eroista huolimatta käsitteillä oli Maleševićin mukaan paljon yhteistä. Ne olivat kyllin epämääräisiä ja kattavia sisällyttämään monia erilaisia prosesseja, tapahtumia ja toimijoita. Kummatkin sopivat kylmän sodan politiikkaan, jossa tarvittiin yhtenäinen kansalaisten rintama oletettua vihollista vastaan. Termit olivat syvästi kollektivistisia, analyytisesti järkkymättömiä ja taipuvaisia esineellistämiseen. Kun rotu terminä hylättiin, se säilyi sisällöltään, merkitykseltään ja käyttötarkoitukseltaan näissä kahdessa käsitteessä, joiden perillinen identiteetti puolestaan on, kirjoittaa Malešević (2006).

Politiikan radikalisoituminen ja kiinnittyminen lännessä muun muassa nuorisoon, etnisyyteen, sukupuoleen sekä idän avautuminen 1980-luvulla eivät auenneet luokan ja kansallisvaltion käsitteillä. Hämmennyksen keskelle tuli identiteetin käsite määrittelemään ja selittämään dramaattista muutosta. Maleševićin mukaan identiteetti tarjosi ja tarjoaa illuusi-

on, että kaikki on hallinnassa, että tiedämme mitä tapahtuu. Identiteetti on sateenvarjokäsite, joka selittää kaiken epävarmuuden, erot ja samuudet yhdellä sanalla. Akatemiassa sillä on nyt samanlainen asema kuin rodulla ja sen kahdella seuraajalla aiemmin, ja se jatkaa edeltäjien perinteitä. Maleševićin (2006, 34) mukaan ”jälleen kerran yksi kommunitaarinen, esineellistävä, tylsistytävä käsite on korvattu toisella samanlaisella”.

Identiteetin ongelmat

Gleason (1983) viittaa kirjoituksessaan hänkin siihen, kuinka identiteetin käsite nousee toisista keskusteluista ja jatkaa ihmistieteissä niiden perinnettä. Gleasonin esimerkki identiteetin reflektioimattomasta käytöstä koskee sitä, ymmärretäänkö vaikkapa kansallinen identiteetti ikiaikaiseksi, sisäsyntyiseksi ja pysyväksi, vai radikaalimmin suhteessa ympäristöön. Ilman käsitteen historian tuntemusta, tiivistää Gleason (1983), mennyt vie meitä.

Handlerin (1994) mukaan identiteetin suurin ongelma on sen länsimaisuus ja sitoutuminen individualismiin. Handler katsoo, että esineellistyneen ajattelun purkamiseksi on tehty paljon hyvää työtä osoittamalla monien seikkojen konstruoitunut luonne, mutta epistemologisena ongelmana reifikaatio ei ratkea helposti. Saatamme keksiä korvaavia käsitteitä, mutta päätyä olemuksiin uusien nimilappujen alla.

Handler huomauttaa, että identiteettiä ei voi soveltaa yksinkertaisesti jokaiseen aikaan ja paikkaan. Modernia edeltävää aikaa eikä varhaista moderniaakaan voi ehkä analysoida identiteetin käsitteellä, jos tarkoituksena on ymmärtää kyseisen ajan ajatustapoja. Suuriin hankaluuksiin joudutaan myös, mikäli käsitettä sovelletaan kritiikittä muuhun kuin läntiseen maailmaan. Handler (1994, 31–33) esittelee monia antropologisia tutkimuksia, joissa maailma vääristyisi identiteetin läpi katsottuna: yksilön irrottaminen ajan jatkumoisista, luonnosta ja ympäristöstä omaksi yksiköseen on hyvin erityinen tapa katsoa maailmaa. Myös arki saattaa olla aika tai paikka, johon identiteetti ei yksiselitteisesti kuulu: vaikka sana on Suomessa jo median ja tieteen käyt-

tössä, niiden ulkopuolella ihmisillä on tapana puhua maailmasuhteestaan lukuisin tavoin, eivätkä he juuri käytä identiteetin käsitettä itsensä kuvailuun (ks. esimerkiksi Nirrko 2001; Ollaranta 2010).

Kritiikin seurauksena käsitys identiteetistä on muuttunut. Valistuksen subjektilla oli syntymässä saatu ydin, joka vain keriytyi auki ihmisen varttuessa. Sosiologinen subjekti puolestaan kritisoi edellisen individualismia ja painotti identiteetin muodostumista vuorovaikutuksessa merkityksellisiin toisiin. Kun myöhäismodernissa sekä subjektiviteetit että yhteiskunta ovat jatkuvassa liikkeessä, tulee identiteetistä postmoderni liikkuva juhla. (Hall 1999, 21–23.) Viimeisin identiteettialto on ollut paljolti yhden ja eheän identiteetin kritiikkiä ja identiteetin varmuutta horjuttavien näkökulmien tuottamista.

Mutta miksi myöhäismodernin moninaisuutta pitäisi katsoa yhden käsitteen kautta? Brubaker ja Cooper (2000, 11) toteavat, että monissa identiteettiä kierrättävissä tutkimuksissa voitaisiin päätyä kiinnostaviin tuloksiin ilman identiteetin käsitettä. Jos ihmiset kertovat moninaisista suhteistaan ympäristöönsä, miksi moninaisuus tulisi nittoa yhteen identiteetin käsitteellä – varsinkin, jos siihen on sen jälkeen välittömästi liitettävä lista adjektiiveja, jotka loiventavat tulkinnassa vaanivaa perusta-ajattelua?

Brubaker ja Cooper (2000) tunnistavat nykykirjoittelussa kaksi identiteetikäsitystä, vahvan ja heikon. Vahva ymmärrys olettaa, että 1) identiteetti on jotakin, joka on jokaisella tai jonka tulisi jokaisella olla tai jota jokainen etsii; 2) identiteetti on jotakin, joka on kaikilla ryhmillä (tai ainakin tietyillä ryhmillä, kuten etnisillä, rodullisilla ja kansallisilla) tai ainakin sellainen näillä tulisi olla; 3) identiteetti on jotakin, joka ihmisillä ja ryhmillä on vaikeivat he/ne sitä tiedostaisikaan, jolloin se pitää löytää, varsinkin jos sen on tiedostanut väärin; 4) vahva kollektiivinen identiteetti viittaa vahvoihin ryhmäsiteisiin ja homogeenisuuteen, ja tarkkaan rajaan sisä- ja ulkopuolisten välillä. Kirjaimellisesti otettuna vahva käsitys on ääritilanteet pois lukien elämälle vieras.

Heikko ymmärrys onkin usein edellisen

kritiikkiä, ja sitä luonnehtivat Brubakerin ja Cooperin (2000) mukaan ensinnäkin klišeinen konstruktivismi, jossa identiteettiin liitetään muistutuksia moninaisuudesta, epävakaudesta, liikkeestä, fragmentaarisuudesta ja neuvoteltavuudesta enemmän eleen kuin tarkan merkityksen nimissä. Toiseksi sitä luonnehtii ongelma, ettei heikko identiteetti enää viittaa lainkaan edes jonkinasteiseen samuuteen ja jatkuvuuteen, joka kuitenkin on koko sanan perimmäinen idea – ja jos jatkuvuus kielletään, mihin sanaa identiteetti sitten tarvitaan? Kolmanneksi heikkoa ymmärrystä luonnehtii ongelma, että heikko käsite ei kaikessa elastisuudessaan ehkä sovellu analyttiseen työhön lainkaan. Kaiken kaikkiaan Brubakerille ja Cooperille identiteetti merkitsee vahvassa merkityksessään liikaa ja heikossa liian vähän.

Maleševićille (2006) ongelma on, että yhteiskunnallisen muutoksen nopeus ja intensiteetti estävät analyttisten ja empiirisesti hyödyllisten käsitteiden kehittämisen. Silti jokainen ongelma on näennäisesti ja nopeasti selitettävissä identiteettiongelmaksi ja koska identiteetit ovat nyky-ymmärryksen mukaan liikkuvia, kompleksisia, moninaisia ja dynaamisia, minkäänlainen (muunlainen) kattava selitys tälle tai tuolle ongelmalle ei näytä mahdolliselta. ”Identity is a tautology for our times.” (Malešević 2006, 34.)

Mutta identiteetti ei ole viaton käsite. Kuten rotu poimittiin biologiasta ja siellä kypsyttyä ajatus evoluutiosta valjastettiin oikeuttamaan kolonialismi ja natsien toiminta, identiteettikin palvelee Maleševićin (2006) mukaan ideologisia tarpeita. Maleševićin analyysiin toisi sävyjä sanan monien reittien huomioiminen, mutta ehkä senkin jälkeen hän voisi todeta, että syyt identiteetin moninaiseen käyttöön ovat jälleen poliittisia. Malešević näkee, että identiteetti teeskentelee puhuvansa eroista, mutta lopulta jäykistää aidosti ristiriitaisen ja poliittisen monimuotoisuuden eräänlaiseksi viralliseksi erilaisuudeksi. Tällainen erilaisuus on ”luonnollista” ja konsensushakuista aina siihen asti, kunnes tilanne riistäytyy käsistä ja erilaisuuden juhla muuttuu kollektiiviseksi raakalaisuudeksi – hänen esimerkkinsä ovat Ruanda ja Bosnia.

Handlerille (1994) identiteetin poliittinen käyttö on selviö, eikä sitä aina ole tästä syystä tuomittava. Tutkijoiden tulisi kuitenkin hänen mielestään irrottautua analyyseissaan identiteettipolitiikasta. Kokonaisuudessaan asia on silti hienovarainen, sillä monille alistetuille ryhmille identiteetti on tärkeä väline oikeutetuissa poliittisissa pyrkimyksissä. Mikäli identiteetti dekonstruoidaan tieteessä, sillä saattaa olla ikäviä seurauksia niille, jotka kamppailevat oikeudenmukaisen yhteiskunnan puolesta. Silti Handler varoittaa, että kritiikitön identiteeteistä puhuminen lähinnä tukee länsimaista ideologiaa, joka on jo valmiiksi hegemonisessa asemassa ja alistava. Hankalaksi identiteetin käytön yhteiskuntatieteissä tekee se, että usein kirjoittajat ovat sekä identiteettipolitiikan analyttikkoja että sen esitaistelijoita, toteavat Brubaker ja Cooper (2000, 6). Tällöin syntyy ehkä ratkaisematon jännite akateemisen puhutavan vaatiman konstruktivisuuden ja politiikan käytäntöjen vaatiman perustahakuisen ymmärryksen välille.

Feministisen teorian, identiteetin ja identiteettipolitiikan suhteesta kirjoittava Susan Hekman (2000) katsoo, että feministinen identiteettipolitiikka paljasti aikanaan abstraktin kansalaisen käsitteeseen liittyviä tärkeitä ongelmia, erityisesti sen, että kansalaisuuteen sisältyy oikeuksia ja velvollisuuksia rajavia konkreettisia piirteitä. Näihin ongelmiin ei kuitenkaan löydy vastauksia identiteetin kautta. Identiteetin kautta katsoen on muodostettavissa kasapäin mahdollisia poliittisia kiinnittymiskohtia, joiden avulla monenlaisia etukäteisiä ryhmäidentiteettejä (sukupuoli, rotu, etnisuus ja niin edelleen) voidaan aluksi artikuloida ja sitten myös tarvittaessa kyseenalaistaa. Mutta onko identiteetti välttämätön poliittisen osallistumisen edellytys, varsinkin kun se voi johtaa esineellistyneeseen itseymmärrykseen ja niiden jäsenten sulkemiseen ulos, jotka eivät esineellistykseen siististi mahdu. Identiteettien kautta voi olla myös vaikea ymmärtää sellaista politiikkaa, jossa laajasti verkottunutta toimintaa ohjaa transnationaali huoli tietyistä asiakysymyksistä enemmän kuin pelkästään paikallistunut kokemus, esimerkiksi Etelä-Afrikan apartheidin vastai-

nen liike (Brubaker & Cooper 2000, 35). Ajatus identiteeteistä tulisi poistaa kokonaan politiikan lähtökohtana, ja löytää poliittinen toiminta käytännöllisistä konkreettisista tavoitteista, esittää Hekman (2000, 303). Lähinnä Judith Butlerin performatiivisuuden ideaa arvioiva Hekman etsii sellaista kestävästä näkökulmaa, jossa identiteetin pakkopaitoja ei vaihdeta kaiken substanssin kadotukseen.

Mitä tilalle?

Hall (1999, 271) kirjoittaa, että ”identiteettiä koskevalla kysymyksellä ja teorianmuodotuksella on melkoinen poliittinen merkitys” ja näkee edessä vaikean mutta silti kulkukelpoisen tien. Hän esittää, että identiteetin sijaan tulisi tarkastella identifikaatioiden jatkuvaa prosessia (emt., 39).

Leena-Maija Rossi (2008) osoittaa, että etäisyyden otto identiteetin essentialisoiviin puoliin on mahdollista samalla, kun sen avulla käydään keskusteluun väistämättä poliittisista yhteiskunnallisista suhteista. Rossin mukaan ”keitä olemme” -kysymysten sijasta voidaan kysyä, kuinka eroja ja identiteettejä tehdään, ja kuinka se, miten näitä tehdään, luo liitoksia, eroja ja suhteita erilaisten ryhmäkategorioiden välille. Hän ehdottaa identifioitumisen ymmärtämistä suhteistumisena: suhteiden muotoutumisena asioiden välille ja subjektin muotoutumisena suhteissa. (emt., 37.) Näin hän katsoo voitavan edelleen pitää kiinni identiteeteistä. Amartya Sen (2009) näkee saman sukuisesti käsitteen hyödylliseksi, kun irrottaudutaan sen lokeroivista käytöistä ja ymmärretään se monimuotoisena: ihmisellä on useita identiteettejä, ja ne luovat moninaisia sidoksia ihmisten välille erillisyyden sijasta.

Pertti Alasuutari (2007, 174–198) näkee identiteetti-käsitteen suurimmaksi ongelmaksi sen, että identiteetti ja identiteetin rakentuminenkin soveltuvat huonosti analyttisiksi käsitteiksi. Hallin tavoin Alasuutari toteaa, että identiteettikeskustelussa on onnistuttu kyseenalaistamaan kartesiolainen jämerä subjekti ja näkemään identiteetti prosessina. Prosessin luonnetta voi pyrkiä ymmärtämään muilla analyttisillä käsitteillä. Toimijan asema eli subjektipositio tarkoittaa asemaa, johon

yksilö tai ryhmä on asetettu jonkin aseman haltijana (vanki, maanviljelijä). Asema muodostuu yhteiskunnallisten suhteiden verkossa, ja asema sekä rajoittaa että tekee mahdolliseksi tietynlaisen toiminnan. Subjektipositiosta voidaan analyttisesti erottaa niitä koskevat perustelut ja oikeutukset, kontekstisidonnaiset ja yksilölliset selviytymisstrategiat ja samanlaisista toimijan asemista kumpuava ryhmätietoisuus. Elämän monista sidoksista seuraa, että meistä on moneksi – ja samalla janoamme johdonmukaisuutta arjessamme. Tämän jännitteen olemassaoloa Alasuutari pitää jatkuvan identiteetistä puhumisen polttoaineena, ja edellä mainituin käsittein jännitettä voidaan analyttisesti lähestyä.

Identiteettiin kohdistuneet soraaänet johtivat esineellistävien identiteettikäsitteiden kritiikkiin ja lopulta siihen, että teoreettisessa keskustelussa identiteettiä on pehmennetty määrittelemällä se moninaiseksi, liukuvaksi ja rakentuvaksi – ja jatkettu identiteetistä puhumista. Brubaker ja Cooper (2000) väittävät, ettei identiteetti kritiikistä muutu: sen on määrä tehdä analyttisesti valtava määrä töitä lukuisissa tärkeissä tutkimuksissa, ja se tekee sen huonosti. Tästä syystä on valittava parempia käsitteitä, etupäässä monia *eri* käsitteitä ongelmien mukaan. He ehdottavat seuraavia:

1) Identifikaatio ja kategorisaatio:

Prosessiin viittaava identifikaatio ei kannata esineellistäviä sivumerkityksiä. Se houkuttelee kysymään keitä prosessin toimijat ovat, mutta ei oletta, että identifikaatio väistämättä johtaisi toimijoiden pyrkimysten toteutumiseen. Identifikaatio tunnistamisen mielessä on myös olennaista sosiaaliselle elämälle, kun taas identiteetti täsmällisen olemisen mielessä ei ole. Identifikaation ja kategorisaation tulos vaihtelee tilanteiden tai kontekstien mukaan.

Identifikaation muotoja ovat relationaalinen ja kategorinen identifikaatio. Ihminen voi identifioitua johonkin suhteita korostavaan asemaan (sukulainen, asiakas). Toisaalta hän voi kuulua omasta tai toisten mielestä yhteen tai useampaan kategoriaan (kansallisuus, sukupuoli).

Itseidentifikaatio tapahtuu dialektisessa suhteessa ulkoiseen identifikaatioon ja kategorioihin. Ulkoinen muiden tekemä identifikaatio/kategorisointi voi olla kevyimmillään ohikulkijan rutiininomainen nimeäminen, jonka kohde voi hyväksyä tai hylätä. Se voi myös olla täysin itseidentifikaatiosta irrallinen voimakkaiden auktoriteettien suorittama pakottava kategoriaan asettaminen, luokittelu. Identifikaatiolla voidaan lisäksi viitata psykodynaamiseen samastumiseen (identification with) johonkin toiseen henkilöön, kategoriaan tai ryhmään.

2) Itseymmärrys ja sosiaalinen sijoittuminen tai paikantuminen (social location)

Itseymmärrys viittaa paikantuneeseen subjektiviteettiin, kognition ja emootioiden sävyttämään käytännölliseen ymmärrykseen itsestä ja maailmassa, joka muuttuu tilanteittain. Silti itseymmärrys voidaan ajatella myös vakaaksi. Itseymmärrys ei silti korosta sen enempää samuutta kuin eroakaan.

Itseymmärrys ei kuitenkaan tavoita muiden käsityksiä, vaikkakin saattaa elää niistä, Brubaker ja Cooper muistuttavat. Toisinaan maailma vähät välittää siitä, miten itsemme näemme – esimerkiksi kategoria ”jugoslaavi” kadotti hetkessä arvonsa toisenlaisten kategorioiden paineessa. Toinen ongelma on, että itseymmärrys saattaa viitata kognitiiviseen tietoisuuteen, ja emotionaalinen dynamiikka ehkä edellyttää toisia termejä. Kolmas ongelma on, ettei itseymmärrys terminä tavoita vahvan identiteetin kuvaamia objektiivisia asiantiloja, esimerkiksi kuinka yksilö saattaa muuttaa käytöstään löydettyään ”todellisen identiteettinsä”.

3) Yhteisyys, kytkeytyneisyys, ryhmäisyys (groupness)

Identiteetin käyttö kollektiivien kuvauksessa on oma ongelmien kimppunsa, jossa yhdistyvät heikon ja vahvan identiteettikäsitteiden piirteet. Näitä voidaan purkaa yhteisyyksiksi, jolloin identiteetin totalisoivan näkökulman sijaan kysytään, millaisia jaettuina seikkoja joukolla tosiasiaa on ja mitä ei. Kytkeytyminen viittaa niihin suhteisiin, jotka ihmisiä yhdistävät, ja lopulta ryhmäisyys siihen, kuinka ihmiset tuntevat kuuluvansa erityiseen, rajattuun, solidaariseen ryhmään.

Jos Brubaker ja Cooper esittävät useita käsitteitä identiteetin tilalle, haluaa Malešević palauttaa ideologia-käsitteen sosiologisen analyysin keskiöön. Maleševićille ideologian käsite tarjoaa yhteiskuntatieteille sopivan kokonaiskuvan, kun taas puhe moninaisista

identiteeteistä lähinnä peittää kokonaisuutta kaikesta huolimatta dominoivan ideologian.

Tutkimuskohteeksi merkityksellinen käyttö

Analyyttisenä kategoriana identiteetti on hyvin ongelmallinen. Missä määrin sillä selitetään maailmaa ja sen toimijoita, ja missä määrin toimijoita itse tutkimuksessa rakennetaan? Kuten identiteetin kriitikot ovat todenneet ja mihin polku rodusta kansanluonteen ja yhteiskunnallisen tietoisuuden kautta identiteetteihin viittaa, ongelmat eivät välttämättä ratkea vain käsitettä vaihtamalla. Kriittinen työskentely identiteetin käsitteen kanssa näyttää kuitenkin vievän pohdintoihin sellaisista käsitteistä, jotka tunnistetuista kipupisteistä syntyessään mahdollisesti pystyvät rikkomään ongelmien periytyminen.

Käsitetyön suunta, jota tässä esitellyssä kirjoittelussa ei juurikaan punnita, on identiteetin tutkiminen käytännöllisenä kategoriana. Identiteetin käyttö on lisääntynyt niin tieteessä kuin populaarijulkisuudessa muutamissa lyhyissä vuosikymmenissä eri puolilla maailmaa, ja siitä saattaa olla hyvää vauhtia tulossa ylijäräinen väline monenlaisista eroista puhumiselle etuineen ja ongelmineen. Tätä ilmiötä voidaan tutkia.

Sekä tieteen että populaarin julkisuuden identiteetin käyttöä tulisi lähestyä harkitun tietämättömänä sanan etukäteen oletetuista merkityksistä. Silloin kiinnostuksen kohteena ei ole käsitteen oikeanlainen käyttö vaan sen merkityksellinen käyttö (Bal 2004). Identiteetti on yhdistelmä kirjaimia, joka löytyy tietyistä ympäristöistä ja toisista ei. Sillä on ylijäräinen yhteiskunnallinen elämä, joka hahmottuu kysymällä, kuka identiteettiä käyttää ja milloin, millaisiin asioihin se yhdistetään, mitä sen käytöllä halutaan saada aikaan tai ehkä vastoin toiveita saavutetaan? Näin voidaan kysyä, mikä merkitys – runsas käyttö viittaa vastaansanomattomasti asian tärkeyteen – identiteetillä on käytännöllisenä kategoriana, myös tieteellisessä kirjoittamisessa. Tuo kaikki identiteettiä kierrättävä populaari ja tieteellinen julkinen keskustelu on täydellinen empiirinen aineisto myöhempien

aikojen diskurssianalyytikoille, ja voi olla, että käsitteen erilaiset käytöt kertovat lopulta ajastamme enemmän kuin identiteetti koskaan sitä selitti.

Petri Ruuska

Viite

- 1 Meadin sanaston ja nykyisen identiteetti-käsitteen suhde tulisi tutkia tarkasti. Tässä olen käyttänyt lähteenä kirjan verkkoversiota lähinnä viitatakseni hyvin alustavasti yhteen mahdolliseen identiteetin historian haaraan.

Kirjallisuus

- Alasuutari, Pertti (2007) Yhteiskuntateoria ja inhimillinen todellisuus. Helsinki, Gaudeamus.
- Bal, Mieke (2004) Travelling concepts in the humanities. A rough guide. Toronto university press, Toronto.
- Benedict, Ruth (1946) The Chrysanthemum and the sword: Patterns of Japanese culture. Boston.
- Brubaker, Rogers (2004) Ethnicity without Groups. Harvard University Press, Cambridge.
- Brubaker, Rogers & Frederick Cooper (2000) Beyond "identity". Theory and Society 29, 1–47.
- Côté, James (2006) Identity studies: How close are we to developing a social science of identity? – An appraisal of the field. Identity: An international journal of theory and research, 6:1, 3–25.
- Erikson, Erik H. (1962) Lapsuus ja yhteiskunta. Jyväskylä: K.J. Gummerus Osakeyhtiö.
- Faeron, James (1999) What is identity (as we now use the word)? <http://www.stanford.edu/~jfaeron/>. (Luettu 11.3.2011).
- Gleason, Philip (1983) Identifying identity: A semantic history. The Journal of American History 69:4, 910–931.
- Goffman, Erving (1963) Stigma: Notes on the management of spoiled identity. Prentice-Hall, Englewood Cliffs.
- Hall, Stuart (1999) Identiteetti. Vastapaino, Tampere.
- Handler, Richard (1994) Is "identity" a useful cross-cultural concept? Teoksessa John R. Gillis (toim.) Commemorations. The politics of national identity. Princeton University Press, Princeton.
- Hekman, Susan (2000) Beyond identity: Feminism, identity and identity politics. Feminist

- theory 1:3, 289–308.
- Klusáková, Lud'a & Ellis, Steven G. (2006) Terms and concepts: 'Frontier' and 'identity' in academic and popular usage. Teoksessa Lud'a Klusáková ja Steven G. Ellis (toim.) *Frontiers and identities. Exploring the research area*. Edizione Plus – Pisa University Press, Pisa.
- Malešević, Siniša (2006) *Identity as Ideology. Understanding Ethnicity and Nationalism*. Palgrave MacMillan, New York.
- Mead, George Herbert (1934) *Mind, self, and society*. <http://www.dominiopublico.gov.br/download/texto/bu000001.pdf>.
- Mead, Margaret (1942) *And keep your powder dry: An anthropologist looks at America*. New York.
- Nirkko, Juha, (toim.) (2001) *Suomalaisen päivä. SKS, Helsinki*.
- Ollaranta, Marjakaisa, (toim.) (2010) *Ihan hyvä maanantaiksi. SKS, Helsinki*.
- Oxford English Dictionary (2011) <http://www.oed.com/view/Entry/91004?redirectedFrom=identity#eid>. (Luettu 29.11.2011).
- Rossi, Leena-Maija (2008) *Identiteetti, queer ja intersektionaalisuus – hankala yhtälö? Kulttuurintutkimus 25:1, 29–39*.
- Saukkonen, Pasi (2005) *Kansallinen identiteetti. Teoksessa Jussi Pakkasvirta ja Pasi Saukkonen (toim.) Nationalismit. WSOY, Helsinki*.
- Sen, Amartya (2009) *Identiteetti ja väkivalta. Basam Books, Helsinki*.